

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 7 (2001)

Διανούμενοι

Panajotis Kondylis, Das Politische und der Mensch. Soziale Beziehung, Verstehen, Rationalität, Band I.

Νικόλαος Τσίρος

doi: [10.12681/sas.636](https://doi.org/10.12681/sas.636)

Copyright © 2015, Νικόλαος Τσίρος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσίρος Ν. (2015). Panajotis Kondylis, Das Politische und der Mensch. Soziale Beziehung, Verstehen, Rationalität, Band I. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 7, 246–251. <https://doi.org/10.12681/sas.636>

μέχρι το 1945 (συμφωνία της Βάρκιζας), περίοδος γνωστή και ως Εαμοκρατία, υπάρχει πληθώρα στοιχείων που βεβαιώνουν μια εκτεταμένη πολιτική καταστολής από την πλευρά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ο Η. Γιαννακάκης δεν κάνει σχεδόν καμιά αναφορά σε αυτά τα γεγονότα και τις καταστάσεις. Αντίθετα, στο κείμενο αφθονούν οι ιστορίες εσωκομματικών εκκαθαρίσεων.

Ο συγγραφέας συχνά μετακινείται από το ένα γεγονός στο άλλο, από τη μία περίοδο στην άλλη, χωρίς να καταλαβαίνουμε το γιατί. Και έτσι παρά το γεγονός ότι έχει επιλεγεί η χρονική ακολουθία για την παρουσίαση των γεγονότων, αυτή η επιλογή δεν τηρείται δυσκολεύοντας έτσι τον αναγνώστη.

Εντέλει, το κεφάλαιο 'οι Έλληνες θύματα του κομμουνισμού', (Γιαννακάκης) είναι προχειρογραμμένο, με ανεπαρκή ιστορική έρευνα και σε μεγάλο βαθμό γεμάτο προκαταλήψεις. Θα έλεγα πως αποτελεί έναν ακόμη εκπρόσωπο αυτού που έχω ονομάσει σε προηγούμενο άρθρο 'το παλιό παράδειγμα' (ιστορία από τα πάνω, υπερ-πολιτικοποιημένη, χωρίς σημαντική εμπειρική έρευνα, όπου οι αρχικές υποθέσεις εργασίας -συχνά προιόντα ιδεολογικών προκαταλήψεων, αλλά αυτό δεν είναι αυτομάτως κακό- ορίζουν τον τρόπο της έρευνας και την ανάλυση του εμπειρικού υλικού).

Πέρα πάντως από τα όποια προβλήματα, η *Μαύρη Βίβλος* είναι ένα χρήσιμο βιβλίο. Αν μη τι άλλο γιατί μας έβαλε μετά από καιρό να σκεφτούμε και να συζητήσουμε για τη φύση του φαινομένου που συντάραξε τον αιώνα που πρόσφατα αφήσαμε.

Νίκος Μαραντζίδης

Panajotis Kondylis, *Das Politische und der Mensch. Soziale Beziehung, Verstehen, Rationalität*, Band I. Βερολίνο: Akademie Verlag 1999, 715 σελ.

Το ακροτελεύτιο διανόημα του Παναγιώτη Κονδύλη φέρει τον τίτλο *Το Πολιτικό και ο Άνθρωπος* και αποτελεί τον πρώτο από τους τρεις τόμους της ιδρυτικής θεμελίωσης της 'Κοινωνιοτολογίας' (Sozialontologie) ως ανασυνθετικής-εποπτικής ερμηνείας του κοινωνικού στοιχείου. Το έργο αυτό δημοσιεύθηκε πρωτοτύπως στη γερμανική γλώσσα το 1999 από τα κατάλοιπα των χειρογράφων του Έλληνα στοχαστή. Ατυχώς, ο απροσδόκητος θάνατός του το καλοκαίρι του 1998 κατέστησε ανολοκλήρωτο και αναγκαστικά αποσπασματικό το μεγαλύτερο εγχείρημα της συνολικής γνωσιοθεωρητικής επαναπροσέγγισης του κοινωνικού πράττειν. Έτσι, ο δεύτερος τόμος υπό τον τίτλο

Κοινωνία ως Πολιτική Συλλογικότητα και ο τρίτος υπό τον τίτλο *Ταυτότητα, Εξουσία, Πολιτισμός* έμελλε να μην γραφούν ποτέ. Απέμεινε η οδυνηρή πληροφορία του εκδότη του γερμανικού πρωτοτύπου Falk Horst, ότι ο Παναγιώτης Κονδύλης, όπως προφορικά του είχε εκμυστηρευθεί, 'τα είχε όλα έτοιμα στο κεφάλι' και ότι τώρα πλέον χρειάζονταν απλώς να τα μεταφέρει στο χαρτί.

Στο *Πολιτικό και ο Άνθρωπος* ο αναγνώστης προϋδεάζεται εξ αρχής για έναν καθολικού τύπου αναστοχασμό του κοινωνικού. Το έργο χωρίζεται σε πέντε μέρη. Στο πρώτο μέρος συσχετίζεται η κοινωνική θεωρία με τη λεγόμενη μαζικοδημοκρατική ιδεολογία. Ακριβέστερα, ασκείται κριτική στις σημαντικότερες εκφάνσεις της σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας, μεταξύ δε άλλων, στη συστημική θεωρία του Niklas Luhmann και στη θεωρία του επικοινωνιακού πράττειν του Jürgen Habermas. Στο δεύτερο μέρος ευρίσκουμε ουσιώδεις εννοήσεις της κοινωνιολογίας ως μεθοδολογικής προϋπόθεσης αλλά και ως γνωσιακής ανασκόπησης του κοινωνικού και μάλιστα σε ευθεία αντιπαράθεση με τα κελύσματα του μεθοδολογικού ατομικισμού. Το τρίτο και τέταρτο μέρος αφιερώνονται στην ενδοσκοπική ανάλυση της κοινωνικής σχέσης: το τρίτο μέρος περιγράφει το φάσμα της κοινωνικής σχέσης με βάση τα κριτήρια της φορμαλιστικής κοινωνιολογίας και εναλλακτικά με βάση τα πορίσματα της κοινωνιολογίας. Το τέταρτο μέρος εξετάζει τον εσωτερικό μηχανισμό της κοινωνικής σχέσης. Εξέχουσα θέση καταλαμβάνει η 'ανθρωπολογική' ορίζουσα της επικοινωνίας, με αφορμή την οποία ο Κονδύλης επανέρχεται και ασκεί δριμύτατη κριτική τόσο στη συστημική θεωρία όσο και στις ουτοπικές εξιδανικεύσεις του Habermas, αναφορικά με την προοπτική ενός διαλόγου που κατατείνει στην ηθική της συναίνεσης χωρίς οποιουδήποτε εξωτερικούς καταναγκασμούς ή κατεξουσιαστικά προαπαιτούμενα. Στο πέμπτο και τελευταίο μέρος καταγράφονται οι έννοιες της ορθολογικότητας, του συμβόλου και της γλώσσας έτσι όπως αλληλοεξαρτώνται στο τεταμένο πεδίο της κοινωνικής σχέσης. Έμφαση δίδεται στην κριτική της βεμπεριανής έννοιας της 'ορθολογικότητας ως προς τον σκοπό' (Zweckrationalität) και στην προβληματική ιδεατοτυπική ταξινόμηση του κοινωνικού πράττειν από τον Max Weber.

Αυτή και μόνον η τηλεγραφική παρουσίαση των πέντε μερών του παραπάνω έργου καταμαρτυρεί τη θεματολογική ευρύτητα και τη σχεδόν ανεξάντλητη ποικιλία των στόχων που επιλέχθηκαν από τον Κονδύλη προς θεωρητική αντιπαράθεση. Ένας όμως από αυτούς τους στόχους, η κριτική του στη συστημική θεωρία του Niklas Luhmann, τυγχάνει ξεχωριστής κατά τη γνώμη μου προσοχής για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, διότι εν προκειμένω ο Κον-

δύλης παρουσιάζεται να ανασύρει από την φαρέτρα του ένα πλήθος επιχειρημάτων που κινούνται σε διαφορετικά επίπεδα και μεγέθη, ήτοι επιστημολογικά, ιδεολογικά, ανθρωπολογικά και πολιτικά. Προφανώς, ο θεωρητικός της περιγραφικής θεωρίας της απόφασης διαισθάνεται το αντίπαλο δέος της γνωσιοθεωρητικής απειλής που ένα έργο με οικουμενικές αξιώσεις, όπως αυτό του Luhmann, θα μπορούσε να ασκήσει στη δική του προσπάθεια συνολικής επαναπραγμάτευσης του κοινωνικού και πολιτικού δρώμενου. Γι' αυτό και δεν φείδεται ενδελεχούς κριτικής της συστημικής θεωρίας. Δεύτερον, διότι μία αντικειμενική και ψύχραιμη συγκεφαλαίωση των θέσεων και των δύο πλευρών μπορεί να προσφέρει εξαιρετικές επιδόσεις όχι μόνο για την ευρύτερη κατανόηση της λειτουργίας του κοινωνικού στοιχείου, αλλά περαιτέρω, και για τον ιδιοσυστατικό καταναγασμό της κοινωνικής σχέσης.

Τέσσερα είναι τα βασικότερα σημεία της κριτικής του Κονδύλη στη συστημική θεωρία του Luhmann:

-Κατά πρώτον ο Κονδύλης αμφισβητεί δίχως περιστροφές την επιστημολογική πρωτοτυπία της πλέον θεμελιώδους θέσης της Λουμανικής θεωρίας των κοινωνικών συστημάτων, δηλαδή το στόχο της απομείωσης της περιπλοκότητας του κοινωνικού πράττειν. Το κεντρικό ερώτημα στον Luhmann είναι πώς εν τέλει καθίσταται το πράττειν εφικτό εν μέσω μιας ατέρμονης αλληλουχίας επικοινωνιακών ενεργημάτων. Το ζητούμενο είναι να μετατραπεί η απειρότητα των πιθανών πραξιακών επιλογών σε εφικτές λύσεις που θα διασφαλίζουν την απρόσκοπτη συνέχεια των κοινωνικών συστημάτων.

Ο Luhmann προσεγγίζει φαινομενολογικά το ζήτημα της περιπλοκότητας ως σχέση μεταξύ συστήματος-κόσμου και όχι ως μια κατάσταση του είναι. Επομένως, η περιπλοκότητα παρουσιάζεται ανοικτά ως γίνεσθαι της ολότητας των πιθανών συμβάντων που επιζητούν εξαντικειμενικευση διαμέσου ενός συγκρατητικού μηχανισμού, ο οποίος θα θέσει όρια στην ενδεχομενικότητα του παρόντος κόσμου. Ο μηχανισμός αυτός είναι το σύστημα.

Όπως προείπαμε ο Κονδύλης αποκρούει την πρωτοτυπία του Λουμανικού στρατηγήματος. Προς την ίδια κατεύθυνση κινούμενος αρνείται την επιστημολογική ενσωμάτωση εννοιών στη συστημική θεωρία, που όμως προέρχονται από άλλους γνωσιακούς χώρους (λ.χ. τη φιλοσοφία της συνείδησης). Ενδεχόμενη νομιμοποίηση μιας τέτοιας επιστημολογικής ενσωμάτωσης θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή μόνο στην περίπτωση που οι έννοιες αυτές ελάμβαναν την πλήρη σημασία τους εν αναφορά προς την έννοια του συστήματος. Κατά τη γνώμη όμως του Κονδύλη η συστημική θεωρία δεν έχει ακόμη προσφέρει μια *stricto sensu* κοινωνιοθεωρητική έννοια του συστήματος. Δεν

έχει π.χ. παράσχει μιαν επαρκή επεξήγηση μιας τέτοιας συνάφειας φαινομένων, που θα διέκρινε τα γνωσιοθεωρητικά όρια μεταξύ συστήματος και κοινωνίας.

Η δεύτερη αιτίαση του Κονδύλη κατά της συστημικής θεωρίας είναι ιδεολογικής τάξης. Η έννοια του συστήματος υποδηλώνει, όπως δηκτικά τονίζει, ένα μαγικό τρόπο σκέψης που είτε χρησιμοποιείται συντηρητικά για την παρατήρηση του αντικειμενικού κόσμου είτε προσφέρεται για τον ορισμό ενός αντικειμένου, γειτνιάζοντας έτσι με τους κανόνες μιας 'ρεαλιστικής μεταφυσικής'. Η ιδεολογική χρήση της συστημικής θεωρίας ευρίσκεται στο γεγονός ότι θεματοποιεί την ίδια την κοινωνία, μη αναγωγικά, ως ερμηνευτικό σχήμα. Την ίδια όμως στιγμή δεν επεξηγεί τους λόγους για τους οποίους μία σύγχρονη κοινωνική οργάνωση θα πρέπει να ερμηνευθεί ειδικά ως σύστημα. Οπότε προκύπτει αντεστραμμένο το εξής αμειλικτο ερώτημα: Πώς είναι δυνατό να δημιουργηθεί εκείνη η κοινωνία που θα επιθυμούσε -τουλάχιστον με τη δική της αυτοδύναμη θεωρητική παραγωγή- να συλληφθεί ως σύστημα;

Το τρίτο επιχείρημα του Κονδύλη έχει ανθρωπολογική προέλευση. Εν αμφιβόλω τίθεται το ζήτημα, εάν και κατά πόσον η συστημική θεωρία περιγράφει τους ιδιαίτερους όρους υπό τους οποίους τα υποκείμενα απομειώνουν την περιπλοκότητα της κοινωνίας στην οποία ζούν. Διότι, κατά τον Κονδύλη, οι πράττοντες δεν υποχρεώνονται στην τέτοια απομείωση σύμφωνα με το σχήμα ενός συστήματος. Εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο, ικανοί για τη διενέργεια ενός πράττειν θα ήταν μόνον οι οπαδοί της συστημικής θεωρίας. Συνοψίζοντας: στο πλαίσιο του κοινωνικού αναφέρονται πλείστες όσες απομειώσεις της περιπλοκότητάς του, ούτως ώστε αυτή του θεωρητικού των συστημάτων να είναι μονάχα μια ανάμεσα σε μυριάδες άλλες.

Άμεση συνέπεια του τρίτου επιχειρήματος αποτελεί η διαπίστωση, ότι η συστημική θεωρία δεν μπορεί να διεκδικήσει το γνωσιακό μονοπώλιο της απομείωσης της περιπλοκότητας και ότι άλλωστε δεν αρκεί από μόνο του το κριτήριο της απομείωσης της περιπλοκότητας για την *in toto* αποδοχή της συστημικής θεωρίας. *Mutatis mutandis* ο Λουμανικός στόχος της 'αυτοπεριγραφής' του κοινωνικού είναι στο βαθύτερο πυρήνα του ιδεολογικός. Τούτο, διότι κατά τον Κονδύλη ενισχύει την επικρατούσα ιδεολογία από την πλευρά των θεωρητικών του συστήματος, αγνοώντας ή εν πάση περιπτώσει παρακάμπτοντας τις λοιπές 'αυτοπεριγραφές' των κοινωνικών υποκειμένων. Παρατηρητέο είναι προς τούτο το ανθρωπολογικό συμπέρασμα του Κονδύλη, ότι η απομείωση της περιπλοκότητας υπήρξε το ζητούμενο κάθε μορφής κοινωνι-

κής ζωής σε διαφορετικό βέβαια βαθμό έντασης και ποσότητας. Ότι δηλαδή η απομείωση της περιπλοκότητας δεν αποτελεί εκείνο το ειδικό χαρακτηριστικό που διαχωρίζει τη σύγχρονη κοινωνία από παλαιότερες μορφές της.

-Η τέταρτη κριτική παρατήρηση του Κονδύλη προς τη συστημική θεωρία αφορά στον ορισμό του Πολιτικού. Στο συστημικό μοντέλο του Luhmann, το πολιτικό υποσύστημα συνυπάρχει ισοδύναμα με τα λοιπά κοινωνικά υποσυστήματα. Εκ προοιμίου έχει αρθεί κάθε ιεραρχική σχέση μεταξύ των υποσυστημάτων και κατά συνέπεια το Πολιτικό ως σύστημα παύει να έχει έναν καθολικό χαρακτήρα που λειτουργεί ως παράγοντας συνοχής του κοινωνικού ιστού. Δίχως κορυφή και δίχως κέντρο είναι ο τρόπος συνύπαρξης των κοινωνικών συστημάτων. Ο Κονδύλης επιμένει αντίθετα να προσδίδει μίαν ευρύτερη ανθρωπολογική διάσταση στην έννοια του Πολιτικού. Το ασθενές στοιχείο της συστημικής θεωρίας είναι κατά τη γνώμη του, ότι αφήνει αναπάντητο το ερώτημα του τρόπου με τον οποίον συνεχεται η κοινωνία. Και τούτο, διότι είναι το πολιτικό υποσύστημα που με τις ιδιαίτερες λειτουργίες και επιδόσεις του διεισδύει σε όλα τα άλλα κοινωνικά υποσυστήματα, με αποτέλεσμα να δημιουργεί τις προϋποθέσεις της αμοιβαίας συμβίωσης αλλά και επιρροής τους.

Τελικώς, κατά τον Κονδύλη η έννοια της διαφοροποίησης και της περιπλοκότητας δηλώνουν στείρα ποσοτικά μεγέθη, που απλώς αυξάνονται, δίχως να επεξηγούνται οι λόγοι μιας τέτοιας αύξησης. Η συστημική θεωρία απομακρύνει κάθε αναστοχαστική κίνηση προς την κατεύθυνση των υλικών προϋποθέσεων, όπως π.χ. του κατακερματισμού της εργασίας, που συνιστούν τη βάση της κοινωνικής πολυσχιδείας στη σύγχρονη κοινωνία. Όμως έτσι, η συστημική θεωρία οδεύει διαμέσου της αυτοαναφοράς ως μοναδικής αναστοχαστικής λειτουργίας σε έναν ιδιότυπο ανθρωπομορφισμό. Ο ανθρωπομορφισμός αυτός σύμφωνα με τον Κονδύλη οφείλεται στην ίδια τη δομή της αυτοαναφοράς που καταρχήν θεματοποιήθηκε και συζητήθηκε στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του υποκειμένου και στη συνέχεια μεταφέρθηκε εντελώς αθθαίρετα στη συστημική θεωρία.

Η κριτική του Κονδύλη στον Luhmann, αν και ευρεία και πολυεπίπεδη, παρουσιάζει κατά την άποψή μου ένα καταστατικό μειονέκτημα: ενόσω αρνείται συλλήβδην την έννοια του συστήματος ως ικανής επιστημολογικής παραμέτρου για τη μελέτη της κοινωνικής ζωής, κατ' ουσίαν εξωτερικεύει μονολογικά τα κριτικά σχόλιά της προς την κατεύθυνση της πλήρους απόρριψης της συστημικής θεωρίας. Βεβαίως, μια τέτοια απόπειρα δεν είναι γνωσιοθεωρητικά αθέμιτη, όμως παρουσιάζεται εξασθενημένη, διότι αγνοεί

την εμπειρική επαληθευσιμότητα της συστημικής θεωρίας σε τομείς πιθανής κοινωνικής αυτοοργάνωσης και ηθαιλιούχησης των κοινωνικών συστημάτων.

Πράγματι, νεώτερες εμπειρικές έρευνες καταδεικνύουν την έστω μερική επαληθευσιμότητα της συστημικής θεωρίας στα επιμέρους υποσυστήματα. Ως κυρίαρχο αίτημα προτάσσεται πλέον η κατά το δυνατόν ευρύτερη προσέγγιση των θεωριών της δράσης με τις συστημικές θεωρίες, ώστε να εξαχθούν πληρέστερα και ασφαλέστερα συμπεράσματα στο πλαίσιο της εμπειρικής και στατιστικής έρευνας. Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο, αναγκαίο προαπαιτούμενο συνιστά η μη εξαφάνιση του 'αντιπάλου' αλλά τουναντίον η συναποδοχή κοινών επιστημολογικών οριζουσών και από τα δύο θεωρητικά μέρη. Προφανώς, η διατήρηση μιας επιστημολογικής ώσμωσης μεταξύ διαφορετικών θεωριών δεν μπορεί να αποτρέπει διαφωνίες σε επίπεδο περιεχομένου. Παρά ταύτα, ο Κονδύλης αποκρούει τη συστημική θεωρία τόσο σε επιστημολογικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο περιεχομένου. Κατά συνέπεια αρνείται έναν κεφαλοποιημένο γνωσιακό πλούτο δεκαετιών με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την προσπάθεια θεμελίωσης της κοινωνιοντολογίας του.

Νικόλαος Τσίρος

Γιάννης Σταυρακάκης, *Lacan and the Political*. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge, 1999, 188 σελ.

'Τι σχέση μπορεί να έχει ο Λακάν με το πολιτικό;'. Η φεμινιστική θεωρία από παλιά συζητά τις πολιτικές συνέπειες του έργου του Γάλλου ψυχαναλυτή, κάτι που συνέχισε και ο μεταστρουκτουραλισμός. Εντούτοις, η αγγλόφωνη πολιτική και κοινωνική θεωρία υπήρξε γενικά επιφυλακτική απέναντι στη λακανική ψυχανάλυση αμφισβητώντας την σημασία της για τη μελέτη των κοινωνικο-πολιτικών φαινομένων. Το βιβλίο του Γιάννη Σταυρακάκη *Lacan and the Political* παρουσιάζει το πλέον συγκροτημένο και πειστικό επιχειρήμα για την ανάγκη να ξανασκεφτούμε τη χρησιμότητα του Λακάν για τη σύγχρονη πολιτική θεωρία. Αποκαλύπτει τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους η λακανική θεωρία μπορεί να αναπροσανατολίσει τις θεωρήσεις μας για το πολιτικό, και θεμελιώνει πως, μέσα από την εννοιολογική τριάδα του πραγματικού, του φαντασιακού και του συμβολικού, είναι σε θέση να ριζοσπαστικοποιήσει την σύγχρονη πολιτική ανάλυση. Αντί να περιορίζεται στη μελέτη της λειτουργίας δεδομένων θεσμών και δομών, το βιβλίο καταδει-